

ОТКРИВАЊЕ АРХИВЕ ПОКРАЈИНСКОГ КОМИТЕТА КПЈ ЗА ЦРНУ ГОРУ 1936. ГОДИНЕ

Током марта и априла 1936. године полициј и је успјело да открије један број легалних организација Комунистичке партије у Црној Гори. Ова правила (тај термин је уобичајен у партијским документима из тог периода) почела је од Загреба, а ишла преко Сплита, Дубровника, Котора и Цетиња. Наиме, средином новембра 1935. године у Загребу је ухапшен Ђорђе Митровић, функционер Централног комитета КПЈ. Поред осталог, код њега је пронађен и Извјештај Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору од септембра 1935. године послат Земаљском бироу Централног комитета. У овом извјештају био је дат осврт на једногодишњи рад Партије у Црној Гори. Осим тога, у њему су били и неки подаци о организационом стању Партије, што је полицијским органима омогућило да предузму енергичну истрагу у циљу откривања партијски хорганизација и њиховог састава.¹ Поред Митровића, у Загребу су тада похапшени још неки комунисти. Под полицијском тортуром откривене су везе са Сплитом, Дубровником, Котором и Цетињем. Већ почетком марта почела су хапшења истакнутијих комуниста у Цетињу. Ускоро је откривен један број партијских организација у Црној Гори. Да би избјегли хапшење, неки комунисти су прешли у илегалност, а једна група њих емигрирала је у Албанију. Током марта и априла у Црној Гори је ухапшено око триста чланова Партије и њених симпатизера. Похапшени комунисти су одвођени у Дубровник, гдје су, у згради званој Термотерапија, страховито мучени. Истрагу је водила специјална иследна комисија Министарства унутрашњих послова, на челу са полицијским инспектором Драгославом Обрадовићем. Ухапшеници су по више дана на разне начине подвргавани страховитом физичком мучењу и ислјеђивани, са циљем да се натјерају да што више кажу о саставу и илегалном раду Комунистичке партије у Црној Гори. Током хапшења и истраге откривене су и архиве појединих

¹ Извјештај је објавио Димо Вујовић, *Један извјештај ПК КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију из 1935. године*, Историјски записи, 1959/1.

партијских организација, као у **Никшићу, Подгорици (Титоград-Бару и Колашину**. Тада су на Цетињу откривене и архива и технички апарат Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору.

На Покрајинској конференцији КПЈ за Црну Гору, Боку, Санцак, Косово и Метохију, која је одржана у другој половини 1934. године у Подгорици, одлучено је да сједиште Покрајинског комитета буде на Цетињу. Тада је изабран и нови Покрајински комитет, чији су Секретаријат сачињавали: Никола Лекић, политички секретар, Косто Ђуфка организациони секретар, и Божидар Радановић, члан Секретаријата. Чланови Секретаријата су живјели на Цетињу. Имали су и псеудониме у кореспонденцији са Централним комитетом КПЈ, и то: ГОРАНИН — Никола Лекић, АР-НАУТИН — Косто Ђуфка и ПРИМОРАЦ — Божидар Радановић. Секретаријат је настојао да успостави што тјешњу сарадњу са партијским организацијама. Залагао се да организује и што бољи технички апарат, гдје би се умножавали прогласи, леци и разна упутства виших партијских форума. Захваљујући упорном залагању Н. Лекића и осталих чланова Секретаријата, ускоро је организован технички апарат Покрајинског комитета. У ствари технички апарат Округног комитета КПЈ за округ цетињски проширен је и прерастао у покрајински. За руководиоца техничког апарата одређен је Панто Вушуровић, у чијој се кући и налазио технички апарат и чувана архива Покрајинског комитета. Набављена је писаћ амашина и неколико шапирографа. На умножавању партијских материјала, поред П. Вушуровића, радили су: Даница Мариновић — Пејовић, Боса Милошевић, Данило Белош, Владо Дапчевић и Вељко Дрецун.² У овој техници умножаван је и лист УДАР, илегални орган Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, који је покренут током прве половине 1935. године. Излазио је мјесечно, у 90 до 100 примјерака. Умножени партијски материјал, као и онај лист, слат је окружним комитетима КПЈ преко партијских веза. Из Цетиња је тај материјал слат преко Вука Вуксановића, који је радио као продавац аутобуских карата у Цетињу, а он га је предавао шоферима који су саобраћали на разним релацијама да га предају одређеним лицима. Материјал је слат и лично преко шофера чланова Партије и њених симпатизера: Бећа Лазовића, Шћепа Пејовића, Павла Бећира, Кића Шћеповића, Воја Пејовића, Сава Маркуша, Груја и Душана Радловића и Димића из Берана (Иванград).³

Почетком 1936. године Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору сазнао је за провалу у Загребу, па је обуставио издавање „Удара“. Тада су један дио архиве, писаћа машина и бројеви „Удара“ који су чувани у архиви изнесени из Цетиња, а други дио архиве, и три шапирографа остала су и даље у кући Панта Вушуровића све до 12. марта 1936. године, када су откривени.

² Сјећање Коста Ђуфке и Панта Вушуровића, дате аутору овог прилога у априлу 1966.

³ Исто.

Као што смо већ напоменули, органи Управе града Београда и специјално иследна комисија водили су истрагу у Дубровнику. Након хапшења неких комуниста у Сплиту и Котору 6. марта 1936. године, почела су хапшења у Цетињу. Ови органи су 10. марта шифрованом депешом обавијестити Управу полиције на Цетињу да је откривен Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору са сједиштем на Цетињу и чланови Секретаријата Никола Лекић, Божидар Радановић и Косто Ђуфка. Истом депешом Управа је обавијештена да се код Панта Вушуровића налази „шапирограф и остали материјал“. Управи је наређено да се код именованих изврши претрес станова а они да се спроведу у Дубровник.⁴ Међутим, Косто Ђуфка је био ухапшен још прије овог наређења а Никола Лекић је прешао у илегалност. Према наређењу из Дубровника, полиција је истога дана извршила лични и кућни претрес П. Вушуровића и Б. Радановића. Њих је ухапсила и спровела у Дубровник. Приликом претреса стана, као и свих просторија којима се служио П. Вушуровић, „нађена је једна књига — Стожер; брошура Мирко Јеленчић, Ђерулија; два броја књижевног савременика; Разбуктала страст — Савремена библиотека; фотографија Алексе Ђуфке; фотографија Николе Лекића; књига — Импресије из Русије; Живи правдом — књига; књига — Из живота малограђанина; брошура — Амнестија; један лист — РАДНИК“.⁵ Приликом личног претреса код Вушуровића је нађена чланска карта синдиката и неке личне ствари.⁶ Све је то заплијењено и предато изасланику Министарства унутрашњих послова Обрадовићу, који је тада водио истрагу у Цетињу.

Наредног дана, 11. марта поново је извршен претрес у стану Панта Вушуровића. Тада је нађен „под скалама у портику један спис под насловом „IV. Услови за пролетерску револуцију“ У шупи за дрва нађено је једно дрво, „рото за шапирограф“, на коме су труло платно били „миши изгризли“. „Другог ничега није пронађено“.⁷ И ови предмети су достављени истражним органима у Дубровнику.

Према поновном наређењу истражних органа из Дубровника, 12. марта је и по трећи пут извршен претрес просторија П. Вушуровића. Тада су у њима пронађене архива Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и партијска техника. Према полицијском записнику, на лицу мјеста претрес је извршен у присуству Андре Вушуровића и грађана: Радована и Груја Вушуровића и Илије Врбице. Претрес су извршили др Владимир Винек и Милан Ј. Бајовић.⁸ Један дио архиве био је закопан у ходнику куће, други је

⁴ Архив Историјског института Титоград (АИТ), II I, 3-3 (1936), Делеша.

⁵ Исто, Записи о претресу стана П. Вушуровића.

⁶ Исто.

⁷ Исто, Записник.

⁸ АИТ, II I, 3-3 (1936), Протокол претреса у стану Панта Вушуровића 12. марта 1936.

био склоњен у дрвљанику, а три шапирографа била су закопана у подруму куће. Тада су пронађена и три пакета архиве, па је на лицу мјеста направљен њен попис. Истога дана у Управи полиције формирана је комисија која је детаљно прегледала заплићену архиву, пописала и извршила класификацију према њеној важности за истрагу.⁹

У првом пакету нађени су сљедећи документи: 1) Одлуке Политбироа под насловом *Задаће Партије на теоретској fronti*, на три стране писане машином; 2) Упутства Политбироа под насловом *Како проучавати одлуке VII конгреса Коминтерне*, на три стране писане машином; 3) Резолуција једногласно примљена на VI конгресу Комунистичке омладинске интернационале под насловом *Задаће јединственог фронта омладине*, на пет страна писаних машином; 4) *Окружница бр. 1*, од 7. јануара 1936, на седам страна писаних машином; 5) Писмо Горанину бр. 7, од 9. децембра 1935, на једној страни, писано машином; 6) Писмо Горанину бр. 1, од 25. јануара 1936, на једној страни, писано машином; 7) Писмо П. (Покрајински комитет — ЈРБ) за Црну Гору под насловом *Драги пријатељи*, на двије стране, писане машином.

За ове документе комисија је закључила да су „врло важни по свом садржају и да међу њима нема никаквих списа од споредне важности“.¹¹

У другом пакету пронађени материјал комисија је сврстала у двије категорије: у списе споредније важности и у списе од велике важности. У прву категорију сврстан је сљедећи материјал:

1. Лист *Пролетер*, бр. 5 и 6, април — мај, 1935, на шест страна; 2) лист *Хрватски пут*, бр. 5 из 1934, на осам страница; и бр. 8-9 из 1935, на четрнаест страница 3) књига под насловом МОПР¹² бр. 7. за јул 1935, 4) књига штампана латиницом под насловом *Што значи твоје име*, (Одлуке IV земаљске конференције КПЈ — ЈРБ) штампана у Загребу; 5) лист *Против Главњаче*, год. II, број 6, децембар 1935, умножаван на гештентеру.

У другу категорију, Комисија је сврстала онај материјал (назначивши да је он „од велике важности за даљи ток истраге, која се води и на основу које је овај материјал и пронађен“¹³ 1) један примјерак машином писаног циркулара под насловом *Национално питање*, на пет страна, са једним прилогом под насловом *Одлуке Проширене сједнице ЦК о сељачким одборима и национално револуционарним групама*; 2) једну плаву коферту на којој је писан оловком К. цет. (Комитету КПЈ Цетиње — ЈРБ); 3) спис писан мастилом, под насловом *Живот и рад Станка Драгојевића*, на девет страница, на папиру канцеларијског формата; 4) два писма,

⁹ Исто, Записник о комисијском прегледу и сређивању комунистичке архиве и материјала нађеног 12. марта 1936. у стану Вушуровић Панта.

¹⁰ Псеудоним Николе Лекића.

¹¹ Исто, Записник.

¹² Скраћеница — Међународне организације радничке помоћи.

¹³ АИТ, II) 1, 3-3 (1936), Записник.

једно са насловом *Драги Никола*, без датума и с потписима Вељко и Јован, и друго поцијепано, писано руком, ћирилицом, са насловом *Драга Стефе*, на првој и латиницом *Драги Горанине*, на другој страни; 5) једну жуту коферту у којој су била два летка писана руком, ћирилицом, имитацијом штампаних слова, један под насловом *МК-тима* (Мјесним комитетима ЈРБ.) и свим ћелијама КП, са потписом ОК (Окружни комитет ЈРБ) — уз ово је била приложена једна фотографија са написом на полеђини, латиницом, „19.“ 1935. успомена А. И.“; 6) једну затворену бијелу коферту са написом, ћирилицом, *Фин.* (финансије), у којој су била два табака са рачунским подацима, и то један са насловом *Путовања*, курири, инструктори, састанци, техника и технички апарат, Ц. П. (Црвена помоћ) док није постала посебна, помоћ организацијама, позајмице, а на другом табаку, под сличним насловом и уношеним сумама примљеног и издатог новца (Ово су били подаци о финансијском пословању Покрајинског комитета. Према записнику о попису заплијењене архиве, из првог документа се види да је Покрајински комитет примио 28. 541 динара, а из другог 16.141 динар. Новац је приман од Централног комитета КПЈ); 7) спис писан оловком, ћирилицом, на четири странице, под насловом *О национално ослободилачком покрету у Црној Гори*; 8) једно писмо писано руком, имитацијом штампаних слова, под насловом *ПК Гор.* (Покрајински комитет Црне Горе — ЈРБ), у коме се траже улутства о раду *Поход гладних*.¹⁴

Материјал пронађен у трећем пакету комисија је такође сврстала у двије категорије. У прву категорију сврстала је материјал за који је сматрала да је од другоразредног значаја за истрагу, и то: 1) једну књигу, латиницом, зелених корица, броширану, под насловом *Најновије народне пјесме*, издање „Времена“, Београд; 2) расуте листове брошуре, штампане латиницом, под насловом *Шта и како да се ради*, бр. 6.¹⁵ У другу групу су сврстани списи за које је комисија сматрала „да су врло важни за ток истраге“, и то: 1) плаву коферту са ознаком П. К. Цет. (покрајински комитет Цетиње — ЈРБ.), са три примјерка списка под насвом *Резолуција окружне конференције К. П. Д. О.*, писана машином, ћирилицом, и умножавана на шапирографу; 2) једну зелену коферту са девет фотографија (то су биле фотографије са демонстрација у Цетињу 18. фебруара 1935. године); 3) писмо Горанину бр. 5, од 18. и бр. 6. од 20. новембра 1935. године. (Према записнику писма су писана машином, латиницом, на танком попирном папиру, са прилозима на којим су се налазиле шифре у бројевима);¹⁶ 4) спис писан машином, латиницом, под насловом *Резолуција међународног конгреса Комунистичке интернационале*, на двије странице; 5) један циркулар, писан машином, латиницом, под насловом *Агит.*

¹⁴ Исто, Записник,

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

-пропу, искористити за штампу, на три странице; 6) списак примљених и послатих књига, писан оловком, ћирилицом, по рубрикама; 7) четири летка, под насловима: *Радном народу Црмници*; *Браћо Црмничани*; *Радном народу Црне Горе и Приморја* и *Радном народу села и града*, сваки (летак) на по једној страници; 8) Окружница бр. 3, писана машином, латиницом, за комунистичке ћелије, са упутствима и билансом рада у одређеном периоду; 9) сљедећа архива, нађена у затвореној жутој коверти: Циркулар, писан машином, латиницом, на танком папиру, на пет страна, под насловом *Поуке из избора и даље задаће КПЈ*; спис писан машином, ћирилицом, на три куцане странице, под насловом *Извод из Јелкиног¹⁷ извјештај — Пета покрајинска конференција*; Окружница бр. 30, писана машином, латиницом, на четири странице; окружница писана машином, ћирилицом, на четири странице, под насловом *Свим члановима КП у Црној Гори и Приморју*; Окружница бр. 29/35, под насловом *Свим партијским и омладинским комитетима*, од 15. јуна 1935. године; писмо писано на машини, латиницом, под насловом *Писмо за ПК Хрватске и ПК Словеније*; Билтен бр. 9, од 1. августа 1935. године, писан на машини, латиницом, на девет страница, под насловом: *За јединство синдикалног покрета*; циркулар писан латиницом, на три стране, под насловом *Карактер Владе Стојадиновића*, циркулар писан машином, латиницом, на четири странице, под насловом *Свим покрајинским и мјесним комитетима*; 10) писмо Покрајинског комитета КП за Црну Гору од 25. августа 1935, на једној страници; Окружница бр. 9, од 22. августа 1935, на једној страници; Писмо друга бр. 10 другу бр. 11, на једној страници, са потписом *Милић*,¹⁸ једна седумљика са ознаком о пошљикама (писама); писмо бр. 1 од 30. септембра 1935, под насловом *Драги Горанине*, на једној страници; писмо бр. 14, на једној страници, под насловом *Драги мој и мили Ремо*,¹⁹ са потписом Јелка; писмо бр. 20, од 21. августа 1935, на једној страници, под насловом *Пеку ЦГ, Горанину* (Покрајинском комитету за Црну Гору), са потписом Пебек;²⁰ писмо бр. 20, од 30. августа, на једној страници, под насловом *Пеку ЦГ, Горанину*, са потписом Пебек; писмо бр. 2, од 23. септембра 1935, под насловом *Драги пријатељу*, са поднасловом *Горанину*, без потписа, а испод текста шифра у бројевима; 11) два примјерка шапирографисаног листа *Инструктор*, бр. 1 и 2, за септембар и октобар 1935; писмо Саву Бу легићу, министру у пензији, од 9. септембра 1935; из Подгорице, писано машином, без потписа (Према записнику о претресу, у писму „се тражи сарадња између групе која писмо упућује и федералиста а у ком писму се спомиње и конференција која је одржана између представника наведене две групе, као и демократске

¹⁷ Псеудоним Адолфа Мука.

¹⁸ Псеудоним.

¹⁹ Псеудоним Анта Матковића.

²⁰ Политбиро ЦК КПЈ.

и земљорадничке партије“);²¹ један летак, писан машином, ћирилицом, на једној страници, под насловом *Друговима радницима и селацима и свима потиштенима и угњетенима*, са потписом Окружни комитет Комунистичке партије Југославије, и на шапирографу умножен лист *Револуционаран*, бр. 3 и 4, са поднасловом *лист Комунистичке омладине у ЦГ*. (Према записнику, „на насловној страни је насликан срп и чекић. Слова су писана руком, кемијском тинтом, имитацијом штампаних слова, ћирилицом“);²² 12) једно циркуларно писмо, у два примјерка, под насловом *Свим покрајинским комитетима*, од септембра 1934. године, писано машином; Окружница писана машином, на десет страница, под насловом *Напред ка освајању већине радничке класе*; Окружница бр. 3, писана машином, на три странице, под насловом *Свим покрајинским комитетима КПЈ*, са потписом ЦК КПЈ; један непотпун спис од 11 до 15 странице, писан машином, латиницом; један спис у два примјерка, један непотпун, под насловом *Шта је француски адвокат Етјен Мило видио у Југославији*; Окружница од три странице текста куцаног машином, под насловом *Строго повјерљиво! Свим покрајинским комитетима КПЈ*, од јула 1934. године, са потписом ЦК КПЈ; четири примјерка резолуције на по једној страници, писана машином, под насловом *Резолуција конференције жена међународне црвене помоћи за време трајања светског женског конгреса против рата и фашизма 3. VIII 1934*, без потписа, и три летка на по двије странице, писана машином, под насловом *Драге другарице*, од 7. септембра 1934. године, са потписом ЦК КПЈ; Окружница писана машином, од априла 1934. године, на двије странице, под насловом *Свим обласним комитетима*, са потписом ЦК КПЈ; Окружница без датума, писана машином, латиницом, на једној страници, под насловом *Свим организацијама и комитетима*, са поднасловом *Драги другови*, са потписом ЦК КПЈ; упутство писано латиницом, машином, на три странице, без датума, под насловом *Упутства о покрајинским, мјесним и ћелијским новинама*; два примјерка прогласа, од 3. септембра 1934. године, писана машином, латиницом, на по двије странице под насловом *Свим студентским организацијама СКОЈ-а*, са потписом ЦК СКОЈ-а, једна окружница без датума, писана машином, латиницом, на шест страница, под насловом *Упутства о летацима*, са поднасловом *Улога и важност летака*; два писма без датума, писана машином, ћирилицом, под насловом *Драги другови*. (Писмо почиње: „У омладинској резолуцији. . .“, а завршава ријечима: „опширан извјештај“);²³ штампани лист, од јануара 1934. године, под насловом *На слободу с политичким затвореницима*, са потписом Црвена помоћ у Југославији; један летак од 7. септембра 1934. године, писан машином, латиницом, на двије странице, под насловом

²¹ Исто, Записник.

²² Исто, Записник. До сада није пронађен ниједан примјерак овог листа.

²³ Исто, Записник

Драге другарице, са потписом ЦК КПЈ; један непотпун спис, писан машином, латиницом, на двије странице, без потписа и датума; 13) Један примјерак резолуције, писан машином, ћирилицом, и умножен на шапирографу, на четири странице, без датума и потписа, под насловом *Резолуција Окружне конференције КП*,²⁴ један летак писан машином, ћирилицом, на једној страници, без датума, под насловом *Произвођачима дувана и свим радницима и сељацима*, са потписом Окружни комитет Комунистичке Партије Југославије; један спис писан машином, ћирилицом, на десет страница, под насловом *Теорија сазнања, I партија*; затим спис под насловом *Уводни говор друга Пика приликом отварања VII конгреса Комитерне*, писан машином, латиницом, на пет страница.²⁵

Ова архива је достављена ислједним органима у Дубровнику, из Дубровника у Сарајево и, најзад, у Београд. На основу пронађене архиве у просторијама П. Вушуровића и другог материјала, тужилац Државног суда за заштиту државе је 2. децембра 1936. године подигао оптужницу против 33 оптужена члана Партије из Црне Горе, међу којима је био и Вушуровић. У оптужници је захтијевао да се на главном претресу, поред осталих цорпора деликти прочитају и цорпора деликти пронађени код Вушуровића.²⁶

Архива Покрајинског комитета нађена код Вушуровића, као и архива мјесних и окружних комитета, веома је значајна за изучавање историје Комунистичке партије и револуционарног покрета у Црној Гори у међународном периоду. На жалост, она није сачувана у цјелини. Оно што је до сада пронађено представља преписе оригинала извршених у предратном периоду. За неке од ових докмената сазнајемо да су постојали једино из пописа сачињеног приликом откривања ове архиве. Поред осталог, такав је случај и са листом **Револуционар**, органа комунистичке омладине у Црној Гори, јер до сада није пронађен ни један једини његов примјерак.

Као што смо већ и напоменули, партијска архива заплијењена у Црној Гори 1936. године пренесена је у Београд, у Суд за заштиту државе, гдје је чувана до априлског рата. Један број полицијских саслушања вођених у Дубровнику и неколико преписа заплијењених докумената пронађен је у Архиву Југославије, у фонду министарства унутрашњих дјела. Један број саслушања, Оптужница од 2. децембра 1936. против 33 члана Партије из Црне Горе и Пресуда државног суда за заштиту државе од 24. фебруара 1937. године једном броју оптужених црногорских комуниста пронађени су у Државном суду за заштиту државе. Овај се материјал сада чува у Архиву за раднички покрет у Београду, у фонду Државни суд за заштиту државе.²⁷ Интересантно је напоме-

²⁴ Вјероватно записник Окружне конференције у Никшићу.

²⁵ АПТ, Записник.

²⁶ Исто, ВЗ-6 (1936), Оптужница државног тужилаца код Државног суда за заштиту државе од 2. децембра 1936. године против Коста Ђуфке и других.

²⁷ Архив за раднички покрет Београд, фонд Државни суд за заштиту државе 1935- 1941, 23/1936.

нути да до сада ни у Архиви Југославије ни у Архиву за раднички покрет у Београду, нити пак у осталим архивима у земљи, није пронађен ни један једини примјерак *Удара* заплијењеног у току откривања организација Комунистичке партије у Црној Гори 1936. године. Два броја овог листа (број 2 и двоброј 5—6, који су у веома лошем стању), као и један примјерак за који се не може установити који је број (због нечитљивости) чувају се у Архиву за раднички покрет у Историјском институту у Титограду, а број 2 у Општинском комитету СКЈ Котор. Каква је судбина бројева *Удара* заплијењених у току 1936. године још је неизвјесно. Највјероватније су они издвојени од сталног истражног материјала и тако им се траг затурио.

Јован Р. Бојовић